

G'URBAT MOTIVINING FALSAFIY MOHIYATI VA BADIY TALQIN MASALASI

The philosophical essence of motives of externality and
the issue of artistic interpretation

**Habibullo
JO'RAYEV,**
Farg'ona davlat
universiteti
professori, filologiya
fanlari doktori

[jorayevhabibullo08@
gmail.com](mailto:jorayevhabibullo08@gmail.com)

[https://orcid.org/0000-
0001-8018-1267](https://orcid.org/0000-0001-8018-1267)

**Maftuna
DADABOYEVA,**
Rishton tumani
2-maktabning ona
tili va adabiyot fani
o'qituvchisi

Yetib kelgan/ Received:
18.06.2026

Qabul qilingan /
Accepted: 09.09.2026

Annotatsiya. Maqolada mumtoz adabiyot tarixida vatan sog'inchi va g'urbat mavzusidagi namunalar o'rganilgan. Xususan, Alisher Navoiy, Zahiriddin Muhammad Bobur asarlarida ona yurtga sog'inchi va ehtiromi, g'urbat motivlari ifodasi tadqiq etilgan. Bobur garchi Navoiyning g'urbat va ayriliq haqidagi qarashlarini an'anaviy davom ettirayotgandek tuyulsa-da, ularning ijod namunalari o'rtasida muayyan farqlar ham bor. Alisher Navoiy ijodi namunalari mumtoz she'riyatdagi an'analarga muvofiq oshiq va ma'shuq o'rtasidagi munosabatlar, ularni o'rtayotgan hijron uqubatlari haqida so'z borsa, Bobur ijodida aniq tarixiy shaxs, ya'ni Boburning o'zi lirik qahramon sifatida maydonga chiqadi. Shuningdek, konkret tarixiy shart-sharoit – muallifning haqiqatan ham ona yurtidan judo bo'lgan holda olislarda abadiy qolib ketishga majburligi, ya'ni hasbi hol xususiyatlar uning she'riyati ta'sir kuchini yanada orttiradi.

Shundan kelib chiqib, shoh va shoirning lirik hamda memuar asarlaridagi mavzuga aloqador o'rinlar tarixiy va badiiy jihatdan tahlilga tortilgan.

Kalit so'zlar. Yurt sog'inchi, adabiy ta'sir, lirik ifoda, epik bayon, g'urbat motivlari, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya, estetik ta'sir.

Abstract. This article examines examples of longing for the homeland and exile in the history of classical literature. Specifically, it explores the expression of nostalgia and reverence for the motherland, as well as motifs of exile in the works of Alisher Navoi and Zahiriddin Muhammad Babur. Although Babur seems to traditionally continue Navoi's perspectives on exile and separation, there are notable differences between their creative works. While Alisher Navoi's works, in line with classical poetry traditions, discuss the relationship between lover and beloved and the torments of separation that consume them, Babur's works feature a specific historical figure – Babur himself – as the lyrical hero. Moreover, the specific historical circumstances – the author's forced permanent exile far from his homeland – that is, the autobiographical nature of his work, further intensify the emotional impact of his poetry.

Based on this, the relevant passages in the lyrical and memoir works of the king and poet were analyzed from both historical and artistic perspectives.

Keywords: Nostalgia for homeland, literary influence, lyrical expression, epic narration, motifs of exile, spiritual and moral education, aesthetic impact.

Kirish. Ulugʻ shoir va mutafakkir Alisher Navoiy ijodida gʻurbat va ayriliq motivlari estetik-falsafiy jihatdan mukammal ifodalangan namunalar koʻplab uchraydi. Jumladan quyidagi ruboiysida gʻariblik tuygʻusi yuksak badiiy ifodasini topgan:

*Munglugʻ boshim ostidagi toshimnimu dey?
Tosh ustidagi gʻarib boshimnimu dey?
Hasrat suyidin koʻzimda yoshimnimu dey?
Oʻlmakdin saʻbroq maoshimnimu dey?*

Zahiriddin Muhammad Bobur Navoiy ijodidagi ruboiyning mumtoz namunasi boʻlgan ushbu sheʼrga payravlik qilib, quyidagilarni yozadi:

*Gʻurbat tugʻi yopqan ruhi zardimnimu dey?
Yo hajar chiqargʻon ohi sardimnimu dey?
Holing ne durur, bilurmisen dardimni,
Holing soʻraymu, yoʻqsa dardimnimu dey?*

Gʻurbat mavzusidagi gʻoyibona mushoira ikki ulugʻ soʻz sanʼatkori ijodida yana davom etadi. Hijron azoblaridan qiynalayotgan qalb, ayriliq gʻamidan hasratga toʻlgan koʻngil nolalarini Navoiy shunday lirik ifodalaydi:

*Andin berikim, qoshimda yorim yoʻqtur,
Hijronda juz nolai zorim yoʻqtur.
Dasht uzra qyun kebi qarorim yoʻqtur,
Sargashtaligimda ixtiyorim yoʻqtur!*

Mutafakkir shoirning taʼsirchan misralari taqdir taqozosi bilan ona yurtidan, yor-u diyoridan abadiy ayrilgan Boburga kuchli taʼsir etib, u ham ana shu ohang, xuddi shu mavzu va shaklda quyidagi oʻtli misralarini yaratadi:

*Koʻpdan berikim yoru diyorim yoʻqtur,
Bir lahzavu bir nafas qarorim yoʻqtur.
Keldim bu sori oʻz ixtiyorim birla,
Lekin borurimda ixtiyorim yoʻqtur.*

Natijalar va muhokamalar

Bobur garchi Navoiyning gʻurbat va ayriliq haqidagi qarashlarini anʼanaviy davom ettirayotgandek tuyulsa-da, yuqoridagi har ikki ruboiy oʻrtasida muayyan farqlar bor. Alisher Navoiy ruboiysida mumtoz sheʼriyatdagi anʼanalarga muvofiq oshiq va maʼshuq oʻrtasidagi munosabatlar, ularni oʻrtayotgan hijron uqubatlari haqida soʻz borsa, Bobur ruboiysida aniq tarixiy shaxs, yaʼni Boburning oʻzi lirik qahramon sifatida maydonga chiqadi. Shuningdek, konkret tarixiy shart-sharoit – muallifning haqiqatan ham ona yurtidan judo boʻlgan holda olislarda abadiy qolib ketishga majburligi sheʼrning taʼsir kuchini yanada orttiradi.

Ona yurt armoni bilan sargardonlikda yashagan ulugʻ shoh va shoir Zahiriddin Muhammad Bobur ijodidan ayriliq haqidagi dardli misralarni yana koʻplab keltirish mumkin. Savol tugʻiladi: Bobur ona yurtidan judo boʻlgachgina ana shunday gʻurbat ohanglariga berilganmi?

Fikrimizcha, unday emas. Shoir murg'ak bolaligidan o'zi tug'ilgan tuproqqa kuchli mehr qo'ygan. "Boburnoma"ning Andijonga bag'ishlangan qismini yozganida muallif 12-13 yoshlarda bo'lgan. Mana, uning ona shahri haqidagi bitiklari: "...Andijondurkim – Farg'ona viloyatining poytaxtidur. Oshlig'i vofir, mevasi farovon, qovun va uzumi yaxshi bo'lur." Ta'rifni shu yerda to'xtatib, qisqacha izoh beramiz. Ma'lumki, Boburshoh umrining ko'p qismini jang-jadallarda o'tkazgan. U biror o'lka, shahar yoki qal'ani zabt etishga kirishar ekan, u yerdagi "oshliq" – iqtisodiy zahiraga e'tiborni qaratadi, qaysi yurtda bo'lmasin, u yerning mevalari ta'mi haqida o'quvchiga tasavvur berish uchun ona yurtidagi biror mevaning ta'mi bilan taqqoslaydi.

Hindistonda yashaganida ona yurtidan tok qalamchalari oldirib keladi va uni parvarishlaydi, nishona mevasini ko'rib, ich-ichidan quvonadi. Ammo Andijon qovunlarini issiq o'lkalarda yetishtirib bo'lmaydi, palagi g'ovlab, gulini to'kib yuboraveradi. 1528-yili Vatandan Agraga olib borilgan qovunni yer ekan, o'zini yig'idan to'xtata olmaydi. Do'sti Xoja Kalonga yozgan maktubida shunday yozadi: "Ul viloyatlarning latofatlarini kishi nechuk unutqay. Alalxusus, mundoq toyib va torik bo'lg'onda (may ichishni tark etganda) qovun va uzumdek mashru (shar'an halol) haz(ne'mat)ni kishi ne tavr xotirdan chiqargay. Bu fursatta bir qovun keltirib edilar, kesib yegach, g'arib ta'sir qildi. Tamom yig'lab edim." [1.216] Maktub so'ngida esa muzaffar shoh, g'arib musofir bo'lgan muallif quyidagi dardli misralarni ilova qiladi:

*Qovun birla uzumning hajrida ko'nglumda g'am har su
Oqar suvning firoqidin ko'zumdin har dam oqar suv.*

Vatanga, elga muhabbat tilga muhabbat bilan chambarchas bog'liqdir. Tilni sevish bilangina cheklanib bo'lmaydi. Uni kerak bo'lganda himoya qilish, taraqqiy etishiga xizmat ko'rsatish lozim. Boburning yurtga muhabbati ona tiliga bo'lgan cheksiz ehtiromida ham ko'zga tashlanadi:

Andijon "... eli turkdur. Shahar va bozorisida turki bilmas kishi yo'qtur. Elning lafzi qalam bila rosttur.

Ani uchunkim, Mir Alisher Navoiyning musannafoti (asarlari) bovujudkim, Hiriyda nash'u namo topibtur, bu til biladur". [1.17] Albatta bu satrlarni bitayotgan o'smir Bobur Alisher Navoiyning o'zbek adabiy tiliga asos solganligi, "mamlakatni yakqalam" qilganligini anglashdan hali o'jiz bo'lgan. Shuning uchun ham bolalarcha beg'ubor bilan Navoiydek daho ijodkor o'z asarlarini "andijonliklar tili" da yozganligini qayd etadi.

Bora-bora o'zi ham zabardast so'z ustasi bo'lib yetishgach, til boyliklarini namoyon qilish, kerak bo'lsa ona tilining kamsitilishiga qarshi kurashish zarurligini his qiladi. Til Vatanning tarkibiy qismi, millatning qiyofasini belgilovchi asosiy omillardan biri ekanligini tushunib yetadi.

O'zbek tilini, yuqorida aytganimizdek, xorlik burchagidan she'riyat osmoniga ko'tarish Alisher Navoiy uchun oson bo'lmagan. Eski o'zbek tilini dag'al, ijod uchun yaramaydi, deya tahqirlovchilarning aksariyati o'zi o'zbek bo'laturib, fors-tojik tilida ijod qiluvchilar edi. Kamoliddin Binoiy ana shundaylar toifasidan bo'lib, bu haqda hatto Navoiy bilan yuzma-yuz tortishishdan ham toymagan. Birgina misol: Binoiy turkman hukmdori Yoqubbek huzurida bir necha vaqt bo'lib, qaytib kelgach, Navoiy undan Yoqubbekning yaxshi fazilatlaridan so'zlab berishini so'raydi. Shunda Binoiy: "Uning eng yaxshi fazilati shuki, birorta ham o'zbekcha so'zni og'ziga olmas ekan", deya javob beradi.

Bobur shunga o'xshash mojarolardan yaxshi xabardor bo'lgan. Samarqand taxtiga ikkinchi bor o'tirgan kezlari, taqdir taqozosi bilan Bobur huzuriga kelib qolgan Binoiy o'zining qashshoq holga tushib qolganligi, yeyishga non-u, kiyishga kiyimi yo'qligini fors-tojik tilidagi ruboiysi orqali bayon qiladi. Shunda Zahiriddin Muhammad Bobur o'ta zukkolik bilan bir vaqtlar o'zbek

tilini kamsitgan Binoiyga tanbeh berishning o‘ziga xos yo‘lini tutadi. Ya’ni uning fors-tojik tilidagi ruboiysiga o‘zbek tilida quyidagi she’r bilan javob beradi.

*Ishlar bori ko‘nglungdagidek bo‘lg‘usidur,
In‘om-u vazifa bori buyrulg‘usidur.
Ul g‘allau muhmalki deb erding berdim,
Muhmalg‘a bo‘y-u, g‘alladin uy to‘lg‘usidur.*

Boburning zimdan qilgan nozik ishorasini fahmlagan Binoiy, xijolat chekib, o‘z minnatdorchiligini o‘zbek tilida javob ruboiysini aytish bilan bildiradi.

Shunga o‘xshash voqea Hindistonda ham bo‘lib o‘tadi. Boburning eng yaqin do‘stlaridan biri Xoja Kalon Hindiston jaziramalariga chiday olmasdan, ruxsat olib, G‘azniga ko‘chadi. Ketayotganida o‘zi yashagan uy devoriga fors-tojik tilida “Hindni yana ko‘rishni istasam yuzim qaro bo‘lsin” mazmunidagi misralarni yozib qoldiradi:

*Agar ba xayr-u salomat guzar zi Sind kunam,
Siyoh ro‘y shavam, gar havo Hind kunam.*

Bobur bu zarofatga qarshi ona tilining o‘tkir va tagma’noli xususiyatini ishga solib, quyidagi ruboiysini bitadi va Xoja Kalonga yuboradi:

*Yuz shukur de, Boburki, karim-u g‘affor
Berdi senga Sind-u Hind-u mulki bisyor.
Issiqliq‘iga gar sanga yo‘qtur toqat,
Sovuq yuzini ko‘ray desang G‘azni bor!*

Ota-onaga hurmat-ehtirom, xesh-aqrabolariga mehr-muhabbat ham vatanga bo‘lgan cheksiz sadoqatning tarmoqlaridir. Bobur otasi Umarshayx mirzoning yaxshi fazilatlariga qatorida uning o‘ta halolligi, birovning haqidan hazar qilishi haqida ham gapirib o‘tadi. Masalan, Xitoydan kelayotgan katta karvonni Andijon hududlarida qor ko‘chkisi bosib, ikki yuz kishidan faqat ikki kishi omon qoladi. Umarshayx mirzo karvon yuklarini ehtiyot qilib saqlab, halok bo‘lganlarning qarindoshlarini toptiradi va mollarni to‘lasicha vorislarga topshiradi.

Ota sabog‘ini olgan Zahiriddin ana shunday halollikni umr bo‘yi shior qilib olgan. Ma’lumki, sarkarda Bobur o‘z qo‘shini o‘rtasida juda qattiq tartib-intizom o‘rnatgan. Xalqqa nohaq zulm qiladiganlar, talonchilarni aslo kechirmagan. Oqsaroy degan joyda mahalliy aholi vakillaridan birining bir ko‘za yog‘ini tortib olgan navkarni ayovsiz tayoqlatadi. Yom degan kentda esa sarkardadan beruxsat aholidan zo‘rlab tortib olingan buyum va jihozlarni egalariga tongga qadar qaytarishni navkarlariga qat’iyan amr qiladi. “Ertasiga, deb yozadi Bobur, – navkarlar qo‘lida nina sinig‘i-yu ip uchigacha qolmadi – bari elga qaytarib berildi.”[1.314]

Onasi Qutlug‘ Nigorxonimga bo‘lgan ehtiromi ham yosh avlodga o‘rnak bo‘lsa arziydi. Ona yurtini tashlab ketayotganida xos chodirini onasiga berib, o‘zi navkarlari bilan chaylada bir necha tonglarni ottiradi. Hali Kobulni egallamay turib, onasi vafot etganida bor puliga kichikroq bog‘ sotib oladi va onasini o‘sha yerga dafn etadi. Bu uning onasi o‘z mulkida mangu orom olishini istab amalga oshirgan ishi edi. Hindiston mamlakati zabt etilgach, Toshkent bilan Agra shaharlari bir meridianda joylashganligini hisobga olib, poytaxt uchun shu shaharni tanlaydi. Kobul Andijon bilan iqlimi yaqin bo‘lganligi, qolaversa, yurt nafasi urib turganligi uchun o‘zini shu yerga dafn qilishlarini vasiyat qiladi.

Xulosa

Tarixda shohlarning ulug' shayxlar jilovdori bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Masalan, Shayx Sayfiddin Boxarziyni yurt hukmdori otga mindirib, jilovdorlik qilganligi haqida Alisher Navoiyning "Nasoyim-ul muhabbat" asarida hikoya qilinadi. Mir Alisherning o'zi ham "Xamsa" asarini yozib tugatganida shoh Husayn Boyqaro uni otga mindiradi va xaloyiq ko'z o'ngida Hirot ko'chalarini aylantirib chiqadi. Ammo Sharq mamlakatlari tarixida ayol kishiga ehtirom ko'rsatib, uning jilovdori bo'lgan shohlar uchramaydi. Bu borada birinchisi ham, oxirgisi ham Zahiriddin Muhammad Boburdir. Shoirning qizi Gulbadanbegimning yozishicha, shohning rafiqasi Mohim begim Kobuldan Hindistonga chaqirib olinganda, Bobur uni bir necha chaqirim piyoda yurib kelib, kutib oladi va malika mingan ot jilovini tutgan ko'yi yana poytaxtga piyoda yo'l oladi. Bu ham ulug' shoh va zabardast shoirning Vatan g'urbatini birga tortayotgan ahli ayoliga, demakki, sadoqatli vatandoshiga bo'lgan chuqur ehtiromi ramzi edi, deyish mumkin. [5. 37]

Shu tariqa, biz Bobur adabiy merosini, xususan, "Boburnoma" asarini mutolaa qilish jarayonida ulug' hukmdor va g'arib insonning, jahongir sarkarda hamda majruh ko'ngil sohibining vatan sog'inchi bilan bog'liq iztiroblarini har qadamda dildan his qilib turamiz.

Adabiyotlar / References

1. Bobur Zahiriddin Muhammad. "Boburnoma". Toshkent. 1990.
2. Bobur Zahiriddin Muhammad. Devon. Toshkent. 1994.
3. Jalilov S. Bobur va Andijon. Toshkent. 1993.
4. Nuritdinov M. Boburiylar sulolasi. Toshkent. 1994.
5. Xondamir. Makorim-ul axloq. Toshkent. 2018
5. Humoyunnoma. Toshkent. 1959.

